

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

KƏND TƏSƏRRÜFATININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MALİYYƏ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5312.01 - “Sahə iqtisadiyyatı”

Elm sahəsi: **İqtisad elmləri**

İddiaçı: **Afiq Cavanşir oğlu Nəsibov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Gəncə – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Əməkdar elm xadimi, iqtisad elmləri doktoru, professor **Bəyalı Xanəli oğlu Ataşov**

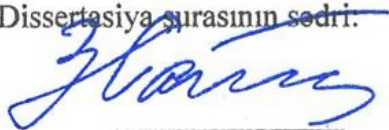
**Rəsmi
opponentlər:** iqtisad elmləri doktoru, professor
Gəncəli Əziz oğlu Gənciyev

iqtisad elmlər namizədi, dosent
Raibə Məmmədbağır qızı Cəfərova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, aparıcı elmi işçi
Famil Vəli oğlu Rüstəmov

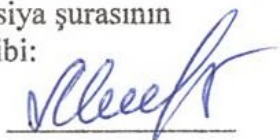
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü, i.e.d.,
professor
Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Pərvin Elman qızı Muxtarova

Dissertasiya şurasının sədri:

Əməkdar kənd təsərrüfatı işçisi,
iqtisad elmləri doktoru, professor
İslam Hacı oğlu İbrahimov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın həyati əhəmiyyət kəsb edən sahələrindən biridir. Bu sahənin inkişaf etdirilməsi hesabına ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin tərkib hissəsi kimi ərzaq təhlükəsizliyi təmin olunur, eyni zamanda yüngül sənayenin inkişaf etdirilməsi mümkün olur. Hazırda Azərbaycan əhalisinin təqribən 40%-ə qədər kənd təsərrüfatında çalışır və bu sahənin hesabına ümumi daxili məhsulun 5-6%-i istehsal edilir. Bütün bunlarla yanaşı, onu da qeyd edək ki, bu sahə həm də bir sıra mühüm funksiyalar yerinə yetirir.

Kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq strukturlarının əldə etdikləri gəlirlər geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsinə imkan vermir və onlar maliyyə resurslarının çatışmazlığı ilə üzləşirlər. Bu problemi həll etmədən kənd təsərrüfatında dayanıqlı inkişafı təmin etmək mümkün olmur və bu, demək olar ki, dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələrində belədir. Bir sözlə, kənd təsərrüfatının maliyyə baxımından dəstəyinə və bu sahənin dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə həmişə ehtiyac duyulur. Bu, ölkəmizin kənd təsərrüfatının inkişafı baxımından da belədir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasında “Yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata doğru” bölmədə səmərəli dövlət tənzimlənməsi və yetkin bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi modelin qurulması tənzimləmə mexanizmlərinin yeniləşdirilməsini və daha da səmərələşdirilməsini tələb edir. Ölkə Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı tarixli fərmanı ilə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə isə üçüncü strateji hədəf kimi maliyyəyə çıxışın asanlaşdırılması, o cümlədən kənd təsərrüfatı üzrə maliyyə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, aqrar sığortanın inkişaf etdirilməsi, aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarının təşviq edilməsi kimi problemlərin həlli nəzərdə tutulmuşdur. Bu problemlərin həlli kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsindən bilavasitə asılıdır.

Sahələrarası rəqabət mübarizəsinə kənd təsərrüfatının tab gətirməməsi, bu sahədə istehsal edilən məhsullara formalaşan aşağı qiymət səviyyələri, kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən məhsul istehsalçılarının gəlirlilik səviyyəsinin aşağı olması, eyni zamanda başqa sahələrin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına münasibətdə inhisarçı mövqeyi kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsini və onun tərkib hissəsi kimi, maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi isə onun daha sürətli templərlə inkişafına gətirib çıxara bilər. Bütün bunlar dissertasiya işinin mövzusunun müasir tələblər baxımından aktuallığının ifadəsidir.

Tədqiqat işinin mövzusunun aktuallığından danışarkən bir mühüm və tarixi hadisəyə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Qürur hissi ilə qeyd olunmalıdır ki, 2020-ci ilin payızında 44 günlük Vətən müharibəsində şanlı Azərbaycan Ordusu müzəffər Ali Baş Komandan, ölkə Prezidenti möhtərəm cənab İlham Əliyevin müdrik rəhbərliyi altında 30 il əvvəl erməni vandalları tərəfindən işqal olunmuş 7 sərhədyanı rayonu azad etmiş və bununla da Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü tam bərpa edilmişdir. Təbii ehtiyatlarla zəngin azad olunmuş bu ərazilərin dirçəldilməsi, reinteqrasiyası və ümumrespublika təsərrüfat döviyyəsinə cəlb edilməsi yaxın gələcəkdə ölkəmizin iqtisadi potensialını xeyli gücləndirəcək. Eyni zamanda, bu ərazilərdə görülmək geniş miqyaslı quruculuq işləri ilə yanaşı, bu proseslərlə bağlı yeni-yeni tarixi və elmi araşdırmalara rəvac veriləcək. Ümidvarıq ki, məhz həmin səbəblərdən bu dissertasiyanın mövzusu, yəni “Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizmi” gələcəkdə də öz aktuallığını saxlayacaq və onun ətrafında daha maraqlı tədqiqatlar aparılacaqdır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi probleminin həlli ilə həm ölkəmizin, həm də xarici ölkələrin alimləri məşğul olmuş və onlar bu sahə üzrə dəyərli tədqiqat əsərlərinin müəllifləridirlər. Ölkəmizin iqtisadçı alimləridən akademik Z.Ə.Səmədzadə, E.R.İbrahimov, E.A.Quliyev, B.X.Ataşov, H.A.Xəlilov, V.H.Abbasov, İ.H.İbrahimov, İ.Ş.Qarayev, S.V.Salahov, X.M.Hüseynova, M.S.Hüseynov, N.Ə.Cavadov,

A.H.Vəliyev, V.Ə.Qasımlı, R.Z.Hüseyn, V.İ.İsmayılov və başqaları kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsi və bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfatların maliyyə müdafiəsi ilə bağlı dəyərli tədqiqatların müəllifləridirlər. Xarici ölkələrin alimlərindən V.T.Vodyannikova, A.M.Qodin, S.V.Frumina, A.İ.Qolubeva, A.P.Zinçenko, D.K.Sanokoeva, K.R.Makkonnel, N.N.Semenova, S.L.Bryu, Ş.M.Flinn, V.A.Kundius, V.Y.Uzun və başqaları kənd təsərrüfatının maliyyə müdafiəsi ilə bağlı araşdırmalar aparmışlar. Lakin iqtisadi qloballaşma şəraitində respublikamızın kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin mövcud reallıqlar baxımından təkmilləşdirilməsi və bu tənzimləmə tədbirlərinin inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi ilə uzlaşdırılması imkanları lazımınca tədqiq edilməmiş qalır. Bu istiqamətlər üzrə tədqiqatların dərinləşdirilməsi zərurəti vardır.

Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı və bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri, müəssisə və təşkilatlarıdır.

Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi məsələləri, üsul və vasitələri **tədqiqatın predmetidir.**

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın məqsədi kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaqdan ibarət olmuşdur. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və ardıcıl olaraq yerinə yetirilmişdir:

- kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin mahiyyəti, zəruriliyi, forma və metodları tədqiq edilmişdir;
- kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsini maliyyə mexanizmi və onun tərkib elementləri dəqiqləşdirilmişdir;
- dövlət tənzimlənməsinin kənd təsərrüfatının ümumi dayanıqlı inkişafına təsiri araşdırılmışdır;
- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının və onun səmərəliliyinin dəyişmə meyli araşdırılmışdır;
- kənd təsərrüfatına dövlət müdafiəsinin maliyyə mexanizminin mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir;
- əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasının kənd təsərrüfatı

tı məhsulları istehsalçıların maliyyə vəziyyətinə təsiri müəyyən edilmişdir;

- kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

- kənd təsərrüfatında sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi məsələləri müasir tələblər baxımından dəqiqləşdirilmişdir;

- xarici ölkələrin kənd təsərrüfatının dövlət müdafiəsi təcrübəsi araşdırılmışdır.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat zamanı sistem və kompleks yanaşmadan, maliyyə elminin analitik və sintetik üsullarından, induksiya və deduksiya metodlarından, dinamika sıralarının təhlilindən, analitik-hesablama metodundan, marketinq yanaşmalarından, həmçinin iqtisadi təhlilin müasir üsul və vasitələrindən istifadə edilmişdir. Nəzəri-metodoloji yanaşmalar işlənildikən kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə yazılmış yerli və xarici ölkə alimlərinin əsərləri əsas istiqamətverici mənbə olmuşlar. Bununla yanaşı, tədqiqat aparılarkən Azərbaycanda kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsi üzrə qanunlardan və normativ-hüquqi xarakterli sənədlərdən, ekspert rəylərindən, həmçinin müvafiq elmi-tədqiqat institutlarının metodoloji materiallarından da istifadə olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqatın elmi yeniliklərindən və əldə edilmiş nəticələrindən irəli gələn aşağıdakı bir sıra əsas müddəalar müdafiəyə çıxarılır:

- bütün ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin əsas təminatçısı olan kənd təsərrüfatı hərtərəfli dövlət dəstəyinə möhtacdır və buna daimi ciddi ehtiyac duyur;

- aqrar sahənin spesifik fəaliyyət xüsusiyyətləri dövlət tərəfindən tənzimlənməni qaçılmaz edir;

- kənd təsərrüfatının dövlət müdafiəsi üzrə beynəlxalq təcrübənin bəzi elementlərinin ölkəmizdə də qismən tətbiqi imkanları mövcuddur və onlardan bacarıqla yararlanmaq çox faydalı olar;

- kənd təsərrüfatında sabit təkrar istehsalı təmin etmək məqsədilə dövlət dəstəyi və zəruri müdaxilələr əsasən iqtisadi üsullarla, ilk növbədə isə maliyyə mexanizmləri vasitəsilə həyata keçirilməlidir;

- ölkəmizdə həyati əhəmiyyət kəsb edən kənd təsərrüfatının ma-

liyyə resursları ilə təminatında özünəməxsus çətinliklər var;

- bu sahənin maliyyə baxımından tənzimlənməsinə və sahəyə göstərilən maliyyə dəstəyi mexanizminin zaman-zaman təkmilləşdirilməsinə ciddi ehtiyac var;

- aqrar sahəyə dövlət maliyyə dəstəyi tədbirləri daim gücləndirilməli, bu sahənin inkişafına ləngidici təsir göstərən amillər aradan qaldırılmalı, maliyyə dəstək mexanizmləri hər bir dövrün yeni tələblərinə adekvat qurulmalı və tənzimlənməlidir;

- ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının maliyyə baxımından müdafiə edilməsi istiqamətində sığorta sisteminin inkişafının lazımı səviyyədə olmaması narahatlıq doğurur, bu istiqamətə daha çox fikir verilməli və onun tətbiqinin işlək mexanizmi yaradılmalıdır;

- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün əlverişli biznes və marketinq mühiti yaradılmalıdır;

- aqrar sferanın innovasiyalı inkişafı ona fasiləsiz olaraq yetərli həcmdə maliyyə resurslarının ayrılması və bu zəmində kənd təsərrüfatının sahələrarası rəqabət mübarizəsində əlverişli mövqeyinin təmin edilməsi əsasında mümkündür;

- işğaldan azad olunan ərazilərdə həyata keçiriləcək bərpa işləri çərçivəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı üçün zəruri infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinin maddi-maliyyə resursları ilə təminatı reallaşdırılmalıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- kənd təsərrüfatının maliyyə tənzimlənməsinin zəruriliyini şərtləndirən amillər dəqiqləşdirilmiş və həmin amillər əsasında kənd təsərrüfatının inkişafının maliyyə mexanizminin işləyib hazırlanması əsaslandırılmışdır;

- müasir dövrün çağırışları və global təsirlər nəzərə alınmaqla, kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji yanaşmaları, prinsipləri və meyarlarının blok-sxemi hazırlanmışdır;

- yeni idarəetmə metodu kimi marketinqin kənd təsərrüfatı müəssisə və təşkilatlarında tətbiqinin onların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına təsiri müəyyən edilmişdir;

- əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasının kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına

təsiri açıqlanmışdır;

- kənd təsərrüfatına dövlət maliyyə dəstəyi qiymətləndirilmiş və onun təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmış və kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

- kənd təsərrüfatında sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin yeni iqtisadi mexanizmi təklif edilmişdir;

- işğaldan azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatının dirçəldilməsinin və inkişafının “yaşıl iqtisadiyyat”, “ağıllı kənd” modelləri kontekstində dövlət tənzimlənməsinin xüsusi maliyyə mexanizminin və maliyyə xidmətlərinin hazırlanması və tətbiqinin vacibliyi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. İşdə irəli sürülən təkliflərdən istifadə edilməsi bütövlükdə aqrar sektorun və bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların maliyyə resursları ilə təminatının yaxşılaşdırılmasına, beləliklə də həm kənd təsərrüfatında məhsul istehsalı ilə məşğul olan müəssisə və təsərrüfatların rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə gətirib çıxara bilər. Kənd təsərrüfatında maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə və bu sahəyə dövlət dəstəyinin artırılmasına dair müəllifin hazırladığı yeni elmi yanaşmalar dövlət proqramlarının, lokal layihələrin hazırlanmasında da yararlı ola bilər. Dissertasiyada irəli sürülən təkliflərdən istifadə edilməsi, eyni zamanda, dövlət büdcə vəsaitlərindən kənd təsərrüfatının müdafiəsinə ayrılan maliyyə vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə edilməsilə nəticələnə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin mövzusu Azərbaycan Kooperasiya Universiteti “Maliyyə və bank işi” kafedrasının elmi-tədqiqat işlərinin ümumi istiqamətinə uyğun olmaqla, aktual problem kimi daimi fəaliyyət göstərən elmi seminarlarda müzakirə olunmuş və bəyənilmişdir.

Tədqiqatın əsas müddəə, nəticə və təklifləri Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu yerli və xarici jurnallardakı 6 məqalədə, AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun (12 oktyabr 2017) və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin (1-2 iyun 2018) keçirdikləri beynəlxalq elmi-praktik konfransların materiallarındakı 4 tezisə öz əksini tapmışdır. Çap olunmuş elmi əsərlər sırasında “Aqrar-sənaye

kompleksinin dövlət tənzimlənməsinin prioritet istiqamətləri” (Bakı, 2016), “Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi” (Bakı, 2017), “Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfatların maliyyə mexanizminin təşkili” (Bakı, 2018), “Влияние государственного регулирования на устойчивое развитие сельского хозяйства” (Москва, 2019), “Kənd təsərrüfatının dövlət maliyyə müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi” (Bakı, 2019) adlı məqalələri göstərmək olar.

Dissertasiya işində irəli sürülən təklif və tövsiyələr Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Kürdəmir Aqrar Elm və İnnovasiya Mərkəzi tərəfindən istifadə üçün qəbul edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Üz qabığı və mündəricat (2472 işarə), giriş (13898 işarə), I fəsil (84308 işarə), II fəsil (46560 işarə), III fəsil (70781 işarə), nəticə (15230 işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı (18425 işarə) üzrə ümumi həcm 251674 işarədir. Dissertasiyanın işarə sayı cədvəllər, sxemlər, diaqramlar, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və ixtisarlara siyahısı istisna olmaqla 233249 işarədir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **girişində** mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyekti və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeasiyası və tətbiqi və s. öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin **“Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin elmi-nəzəri əsasları”** adlanan **birinci fəslində** bu sahənin dövlət orqanları tərəfindən dəstəklənməsi və tənzimlənməsinin mahiyyəti, zəruriliyi, forma və üsulları araşdırılmış, kənd təsərrüfatı müəssisə və təşkilatlarının maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər sistemi dəqiqləşdirilmiş, dövlət tənzimlənməsinin kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafına təsiri imkanları üzə çıxarılmışdır.

Kənd təsərrüfatının hər bir ölkənin iqtisadiyyatında strateji rol və əhəmiyyəti yüksək olduğundan, bu sahənin inkişafına dövlət dəstəyi

mexanizmlərinin tətbiq edilməsi və tənzimləyici tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib şərtlərdəndir. Dünyanın əksər ölkələrində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı bu və ya digər dərəcədə tənzimlənilir və zəruri tənzimləmə tədbirləri vasitəsilə həyatı əhəmiyyətə malik bu sahənin inkişafı arzuolunan istiqamətə yönəldilir. Bu sahənin inkişafının tamamilə bazar mexanizminin təsiri altında getməsi heç də özünü doğrultmur və onun sahələrarası rəqabət mübarizəsində mövqeyinin zəifləməsinə gətirib çıxarır. Belə vəziyyət kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsini məhdudlaşdırır və həyatı əhəmiyyətə malik məhsulların istehsalının həcmində kəskin düşməsi ilə nəticələnə bilər. Deyilənlər nəzərə alınmaqla, kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zəruriliyi meydana çıxır və məhz dövlət tərəfindən tənzimləmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi vasitəsilə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının zəruri həcmə və çeşiddə istehsalına nail olmaq mümkün olur. Ona görə də dünyanın əksər ölkələrində kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinə xüsusi fikir verilir. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın azsaylı sahələrindəndir ki, istər inkişaf etmiş, istərsə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə güclü sürətdə dövlət tənzimlənməsinə məruz qalır. Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyini şərtləndirən amilləri bu cür vermək mümkündür: 1) gəlirlərin geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsinə imkan verə biləcək səviyyədə əldə edilməməsi; 2) kənd təsərrüfatında sərbəst (bazar) qiymətmələgəlməsinin özünü doğrultmaması; 3) xarici ticarət argumentləri və 4) ekoloji aspektlər.

Bazar münasibətləri əsasında inkişafa keçiddən sonra Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişafı əsas etibarilə bazar mexanizmini təsiri altında getsə də həmin mexanizmə təşihlərin edilməsi istiqamətində də dövlət tərəfindən zəruri tənzimləmə tədbirləri həyata keçirilmiş və keçirilməkdədir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsini də yuxarıda kənd təsərrüfatının tənzimlənməsinə dair göstərdiyimiz argumentlər təşkil edir. Bu argumentlərdən birincisi kimi, qeyd edək ki, ölkəmizin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları da məhsul satışından geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək üçün yetərinə gəlir əldə edə bilmirlər və onların fəaliyyətlərinin dövlət tərəfindən müdafiəsinə ehtiyac olur. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının gəlirlilik səviyyəsinin aşağı olmasını şərtləndirən ən mühüm amil isə bu sa-

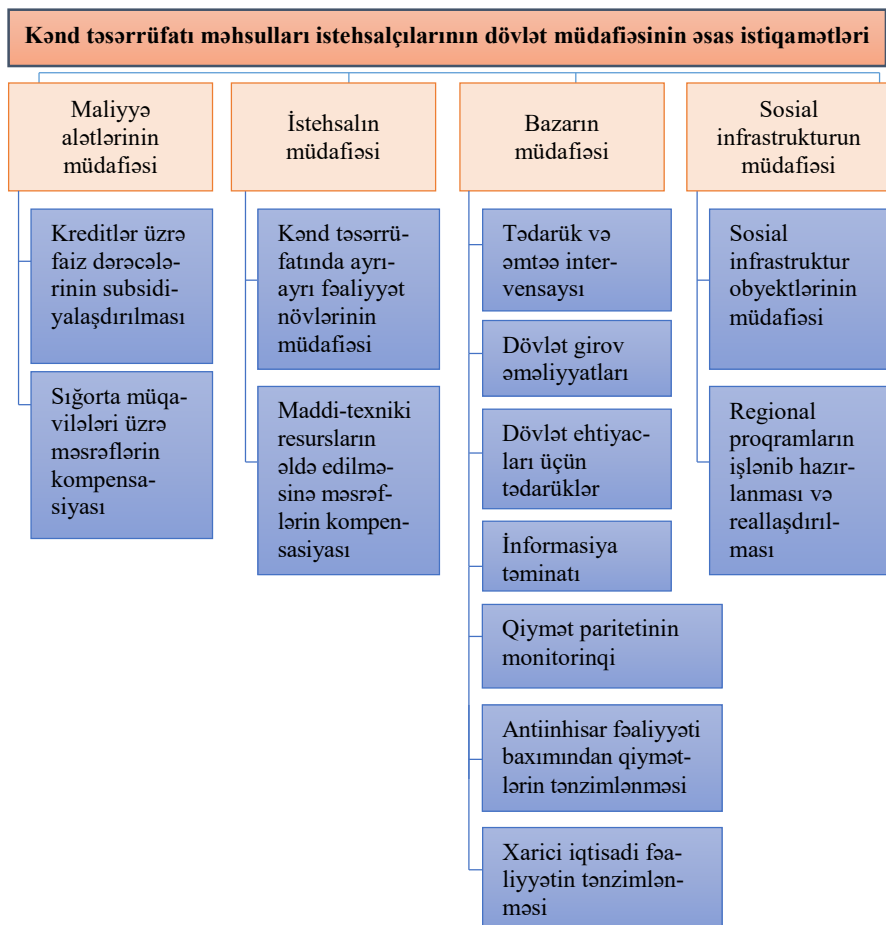
hədə qiymətlərin formalaşmasının tamamilə bazar mexanizminin öhdəsinə buraxılmasının özünü doğrultmamasıdır. Belə ki, məhsullara formalaşan bazar qiymətlərinin səviyyəsinin aşağı olması səbəbindən istehsalçıların gəlirlərinin səviyyəsi aşağı olur ki, bu da onlara istehsal prosesinin bərpa və genişlənən miqyasda davam etdirilməsinə imkan vermir. Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının fəaliyyətinin tamamilə bazar mexanizminin öhdəsinə buraxılması onların bazarı tərk etməsinə gətirib çıxara bilərdi ki, bu da ölkəmizin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə bağlı strateji problemin həllinin təhlükə altına düşməsi demək olardı. Ona görə də kənd təsərrüfatı istehsalının, eyni zamanda bütövlükdə aqrar-ərzaq kompleksinin inkişafının bazar tənzimlənməsini dövlət tənzimlənməsi tamamlamalı və onlar biri-biri ilə optimal şəkildə əlaqələndirilməlidir.

Dövlətin kənd təsərrüfatı istehsalının tənzimlənməsi üzrə həyata keçirdiyi tədbirləri iki qrupa ayırmaq olar: 1) strateji və 2) taktiki xarakterli tənzimləmə tədbirləri. Bu qruplar üzrə əsas tədbirlərə isə bunlar aiddirlər: 1) elmi-texniki tərəqqiyə dəstəyin göstərilməsi və bu əsasda istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi; 2) kənd təsərrüfatı ilə sənaye sahələri arasında ektivalent əmtəə mübadiləsinə nail olunmasının müdafiə olunması; 3) kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının zəruri gəlirlilik səviyyəsinin və sosial müdafiəsinin təmin olunması yolu ilə onların istehsala maraqlarının saxlanılması; 4) xarici ölkə istehsalçılarının ölkə bazarına həddindən ziyadə ekspansiyasının qarşısının alınması və yerli məhsul istehsalçılarınəin həm daxili, həm də xarici bazarda rəqabətqabiliyyətliliklərinin təmin olunması.

Son 10-15 il ərzində dövlətimiz tərəfindən həyata keçirilən kənd təsərrüfatı istehsalının tənzimlənməsi üzrə tədbirlərin nəticəsidir ki, bu sahədə fəaliyyət göstərən bəzi təsərrüfat kateqoriyalarının geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək baxımından problemləri xeyli azalmışdır.

Kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi olmadan, bu sahənin arzuolunan templərlə inkişafının təmin edilməsi müşkül məsələdir. Ona görə də həyati əhəmiyyət kəsb edən bu sahənin inkişafının bir sıra istiqamətlər üzrə müdafiə edilməsi zəruriliyi meydana çıxır. Bu istiqamətlərdən biri də sahənin – daha doğrusu sahədə fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə baxı-

mından müdafiəsidir. Rus tədqiqatçıları D.K.Sanakoyeva, Y.A.Kolpakova və A.A.Tibilova bu aspektdə müdafiə tədbirlərinin dörd istiqamətini fərqləndirirlər və təklif edilən modelin respublikamıza uyğunlaşdırılmış variantı sxem 1-dəki kimi verilmişdir¹.

Sxem 1. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının dövlət müdafiəsinin əsas istiqamətləri.

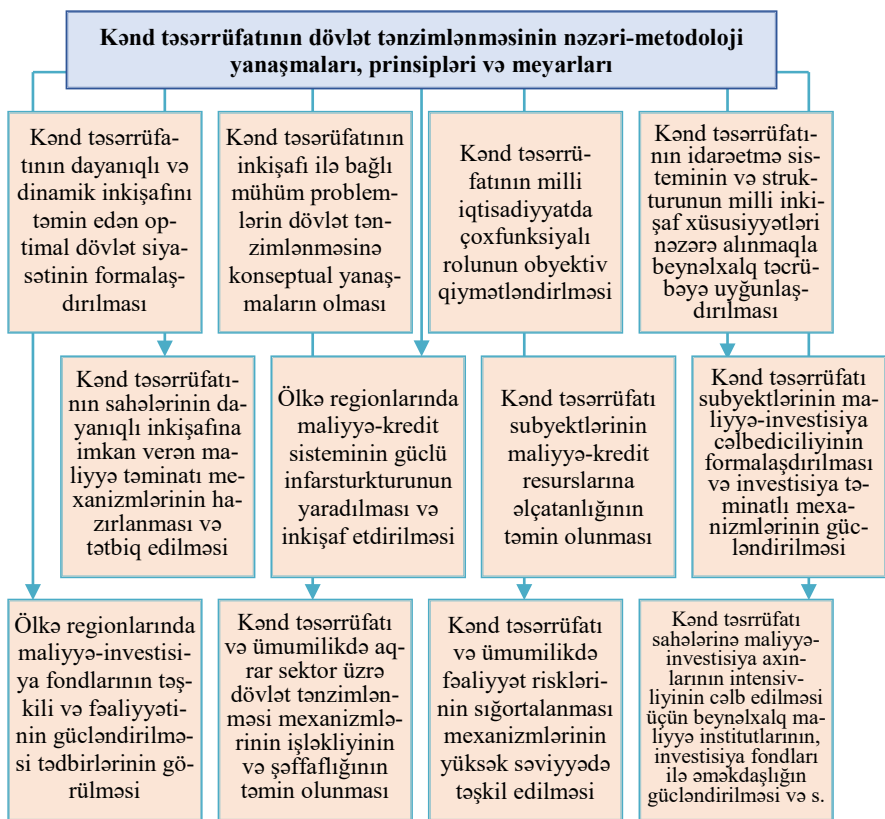
¹ Санакоева, Д.К. Основные направления совершенствования государственного регулирования развития сельского хозяйства. // Д.К.Санакоева, Е.А.Колпакова, А.А.Тибиллова /Вестн. Волгогр. гос. ун-та.Сер. 3, Экон. Экол. 2015. №4 (33). -с. 161-169.

Sxem 1-dən göründüyü kimi, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları-
nın maliyyə baxımından müdafiəsinin özünün də iki istiqamətini
fərqləndirmək olar. Bunlar məhsul istehsalçılarına verilən kreditlərin
faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması və sığorta haqlarının ödənil-
məsilə bağlı məsrəflərin kompensasiyasıdır. Aqroməhsul istehsalçıla-
rının kredit götürmək imkanlarının asanlaşdırılması – onlara aşağı
faiz dərəcələri ilə kreditlərin verilməsi kənd təsərrüfatında geniş tək-
rar istehsalın həyata keçirilməsinin mühüm şərti hesab edilir. Bu mə-
qam nəzərə alınmaqla dünyanın əksər ölkələrində kənd təsərrüfatı
məhsulları istehsalçılarının götürdükləri kreditlərə görə ödədikləri
faiz dərəcələri subsidiyalaşdırılır. Bu problemin həlli məqsədilə
Azərbaycanda da məqsədyönlü işlər görülmüş və aqroməhsul isteh-
salçılarına aşağı faizlə kreditlərin verilməsilə məşğul olan institutlar
formalaşdırılmışdır. Görkəmli Amerika iqtisadçıları K.R.Makkonnel,
S.L.Bryu və Ş.M.Flinn kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının inkişafının
qısamüddətli və uzunmüddətli aspektlərini fərqləndirirlər. Sözügedən
aspektlər həm də kənd təsərrüfatı məhsullarına formalaşan qiymət-
lərlə əlaqədardır. Onlar kənd təsərrüfatında qiymət və gəlirlərin qey-
ri-stabilliyini təhlil edərək göstərirlər:

*“Kənd təsərrüfatında qiymət və gəlirlərin qeyri-stabilliyi bir sıra
amillərlə izah edilir: 1) kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbin qeyri-
elastikliyi ilə; 2) fermerlər tərəfindən buraxılan məhsulların həc-
minin tərəddüdü ilə; 3) kənd təsərrüfatı məhsullarına tələb əyrisinin
sürüşməsi ilə”*². Qiymət monitorinqinin təşkili əslində qiymət pari-
tetliyi siyasətinin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması üçün
lazımdır.

Müasir dövrün reallıqları və çağırışlar da nəzərə alınmaqla, kənd
təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji yanaşma-
ları, prinsipləri və meyarlarının blok-sxemi aşağıda verilmişdir.

² Макконнел, К.Р. Экономикс // К.Р.Макконнел, С.Л.Брю, Ш.М.Флинн /
Москва. ИНФРА – Москва, 2011, 1009 с. – s.486.

Sxem 2. Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji yanaşmaları, prinsipləri və meyarlarının blok-sxemi (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Sxem 2-də verilmiş nəzəri-metodoloji yanaşmaların, prinsip və meyarların kompleks və sistemli şəkildə baxılması və dəyərləndirilməsi vacib şərtlərdəndir.

Qeyd edək ki, bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrdə aqrar sahənin fəaliyyət göstərməsinə böyük məbləğdə vəsaitlər ayrılır³. Bu vəsaitlərin məbləğinin həmin ölkələrin məcmuu daxili məhsulunda tutduğu pay kifayət qədər yüksəkdir. Məsələn, kənd təsərrüfatının maliyyə baxımından müdafiəsinə yatırılan vəsaitlərin həmin ölkələ-

³ Vincent H. Smith, Joseph W. Glauber. Agricultural Insurance in Developed Countries: Where Have We Been and Where Are We Going? // Applied Economic Perspectives and Policy (Oxford University Press), Vol. 34, No. 3, 2012. – p. 363-390. – s. 367.

rin məcmu daxili məhsulundakı pay Kanadada 0,8%, Avstraliyada 0,3%, Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə 1,3%, İsləndiyada 1,6%, Yaponiyada 1,4%, Koreyada 4,5%, Yeni Zelandiyada 0,3%, Norveçdə 1,5%, İsveçrədə 2,0%, ABŞ da isə 0,9% təşkil etmişdir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olan inkişaf etmiş ölkələr bu təşkilat qarşısında götürdökləri öhdəliklərə uyğun olaraq kənd təsərrüfatına ayırdıqları vəsaitləri azaltmaqda davam etsələr də, hələlik həmin vəsaitlərin məbləği yuxarı olaraq qalır⁴.

Dissertasiya işinin ikinci fəslı “**Azərbaycanda kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin müasir vəziyyəti**” adlanır. Burada kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının və onun səmərəliliyinin dəyişmə meylləri öyrənilmiş, kənd təsərrüfatının dövlət müdafiəsinin maliyyə mexanizminin mövcud durumu və qiymətləndirilmiş, əlverişli biznes mühitinin məhsul istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinə təsiri geniş təhlil edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın həyati əhəmiyyət kəsb edən çox mühüm sahəsidir. Bu sahədə istehsal edilən məhsulların həcmindən və onların keyfiyyətindən insanların iş qüvvəsini geniş təkrar istehsal etməsi birbaşa asılıdır və tələbatların ierarxiyasının əsasında dayanan fizioloji tələbatların ödənilməsi bu sahənin məhsulları hesabına qarşılanılır. Ona görə də dünya dövlətlərində kənd təsərrüfatının inkişafına çox böyük diqqət yetirilir və bu sahənin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi üçün zəruri miqdarda maliyyə vəsaiti ayrılır. Ölkəmizdə də kənd təsərrüfatı prioritet sahə kimi inkişaf etdirilir və bu sahənin modernləşdirilməsinə dövlət tərəfindən xüsusi diqqət göstərilir. Bu, belə də olmalıdır, çünki ölkəmizin iqtisadi müstəqilliyinin, o cümlədən onun tərkib hissəsi kimi ərzaq müstəqilliyinin yüksək səviyyədə təmin edilməsi bilavasitə bu sahənin inkişafı ilə bağlıdır.

Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun dəyəri, eyni zamanda ayır-ayrılıqda bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının dəyəri də göstərilməklə diaqram 1-də daha əyani verilmişdir.

⁴ Suppan, S. Agricultural finance for climate resilience: An assessment with policy options. Published September, 2020. –36 p.– s.14.

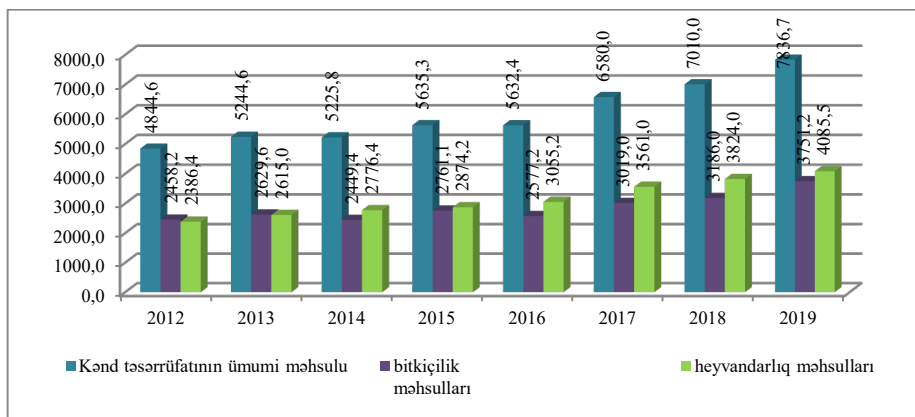

Diagram 1. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, milyon manat.

(Mənbə: DSK-nın məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.
<https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>).

Cədvəl 1-in təhlilindən baxsaq, aydın olur ki, əgər 2005-ci ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunda bitkiçiliyin və heyvandarlığın payı müvafiq olaraq 53,6 % və 46,4 % -ə bərabər olmuşdursa, həmin göstəricinin səviyyəsi 2017-ci ildə müvafiq olaraq 45,9 və 54,1 %, 2019-cu ildə isə 47,9 və 52,1 % təşkil etmişdir.

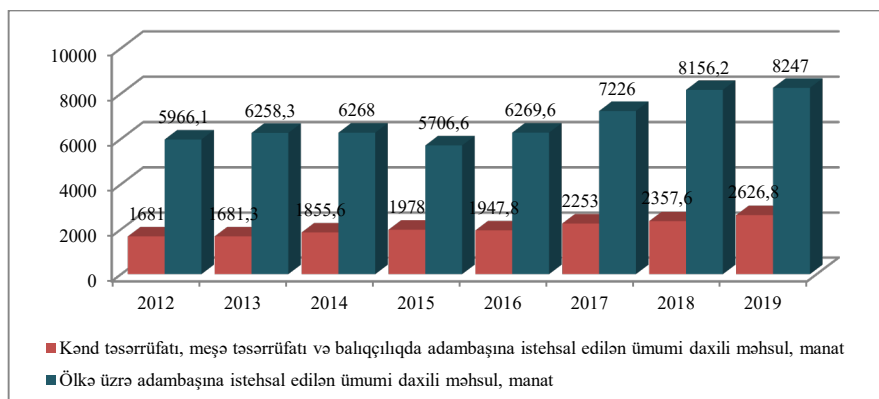
Cədvəl 1. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun strukturu, %

İllər	Cəmi	O cümlədən	
		Bitkiçilik məhsulları	Heyvandarlıq məhsulları
2005	100,0	53,6	46,4
2010	100,0	51,6	48,4
2011	100,0	51,7	48,3
2012	100,0	50,7	49,3
2013	100,0	50,1	49,9
2014	100,0	46,9	53,1
2015	100,0	49,0	51,0
2016	100,0	45,8	54,2
2017	100,0	45,9	54,1
2018	100,0	45,4	54,6
2019	100,0	47,9	52,1

Mənbə: DSK-nın məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir –
<https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>.

Deməli, buradan belə qənaətə gələ bilərik ki, sadalanan məhsul istehsalçıların qarşılarında açılan bazar şansları daha çox həmin məhsullarla əlaqədardır. Məhz bu səbəbdən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları sərəncamlarında olan resursları heyvandarlıq məhsullarının istehsalına ayırmağa üstünlük verirlər.

Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatında istehsalın iqtisadi səmərəliliyini xarakterizə edən ən mühüm göstəricilərdən biri də əmək məhsuldarlığıdır. Ölkə üzrə adambaşına istehsal edilən ümumi daxili məhsul kənd təsərrüfatında istehsal edilən adambaşına ümumi daxili məhsuldan çox olsa da, təhlil olunan dövr ərzində artım tempinə görə kənd təsərrüfatında adambaşına ÜDM daha çoxdur (diqram 2).

Diqram 2. Azərbaycan, o cümlədən, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda adambaşına düşən ümumi daxili məhsul, manat

Mənbə: DSK-nın məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır-
<https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>.

Hazırda kənd təsərrüfatı sahəsinə göstərilən dövlət müdafiə tədbirlərinin spektri kifayət qədər genişdir və onların hər birinin demək olar ki, istehsalçıların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşmasına çox böyük müsbət təsiri vardır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsində həmin tədbirlər aşağıdakı cədvəldəki kimi qruplaşdırılmışdır (cədvəl 2).

Cədvəl 2. Kənd təsərrüfatı sahəsinə göstərilən dövlət dəstəyi tədbirləri

Ümumi sahə üzrə dövlət dəstəyi tədbirləri	Bitkiçilik sahəsi üzrə dövlət dəstəyi tədbirləri	Heyvandarlıq sahəsi üzrə dövlət dəstəyi tədbirləri
▪ kənd təsərrüfatı ver-gilərdən azaddır; ▪ istehsalçılara büt-cədən güzəştli kreditlər verilir; ▪ kənd təsərrüfatı məhsullarının isteh-salı və əməl sənaye-si üzrə idxal edilən əksər istehsal vasi-tələrinə gömrük gü-zəştləri tətbiq edilir; ▪ “Aqrilizinq” ASC tərəfindən satılan kənd təsərrüfatı maşın, texnika və avadanlıqlarının dəyərinin 40%-i büdcədən ödənilir və onlar lizinq yolu ilə satılır; ▪ Gübrələrin dəyəri-nin istehsalçılara 70% güzəştə ödə-nilməsi təmin olu-nur; ▪ Kənd təsərrüfatı əm-ləsinin və müəyyən edilmiş sığorta hadisələrinin sığor-talanması üzrə hesablanmış sığorta haqqının 50%-i dövlət tərəfindən ödənilir.	▪ kənd təsərrüfatı məhsullarının isteh-salı üçün sərf ediləcək yanacaq və motor yağlarının dəyərinin 50%-nin dövlət tərəfindən ödənilməsinin təmin edilməsi məqsədilə əkin sahələrinin hər hektarına (o cümlədən təkrar əkinlərə) görə 50 subsidiya verilir; ▪ əməl müəssisələrinə satılan pambığının hər kq-ı üçün 0,1 manat, quru tütünün hər kq-ı üçün 0,1 manat, yaş tütünün hər 10kq-ı üçün 0,05 manat subsidiya verilir; ▪ kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olanlara hər 1000m³ suvarma suyunun qiyməti 0,5 manat müəy-yən edilmişdir; ▪ “Aqrilizinq” ASC tərəfindən satılan müasir suvarma avadanlıqlarının 40%-i büdcədən ödənilir; ▪ gübrələrin, pestisidlərin və sənaye üsulu ilə istehsal edilmiş biohumu-sun dəyərinin 70%-i dövlət büdcəsindən ödənilir; ▪ toxum və ting istehsalına və satışına görə subsidiya verilir; ▪ kənd təsərrüfatı bitkilərinin karantin tətbiq edilən və xüsusi təhlükəli zərərvericilərinə qarşı mübarizə tədbirləri dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir.	▪ “Aqrilizinq” ASC tərəfindən idxal edilən cins malların dəyərinin 50%-i büdcədən ödənilir və lizinq yolu ilə satılır; ▪ süni mayalanma yo-lu ilə alınan hər baş buzova 100 manat subsidiya verilir; ▪ süni mayalandırma xidməti üzrə infra-struktur dövlət tə-rəfindən təmin edilir; ▪ bütün növ kənd təsərrüfatı heyvan-ları və quşları ara-sında heyvanların xüsusi təhlükəli yoluxucu xəstəlik-lərinə (13 növ xə-s-təliyə) qarşı aparı-lan müalicə-profi-laktika və diaq-nostika tədbirləri dövlət tərəfindən təmin edilir.

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Kənd təsərrüfatı müəssisə və təsərrüfatlarının maliyyə vəziyyəti-nin təhlili diaqram 3 və diaqram 4-də verilmişdir.

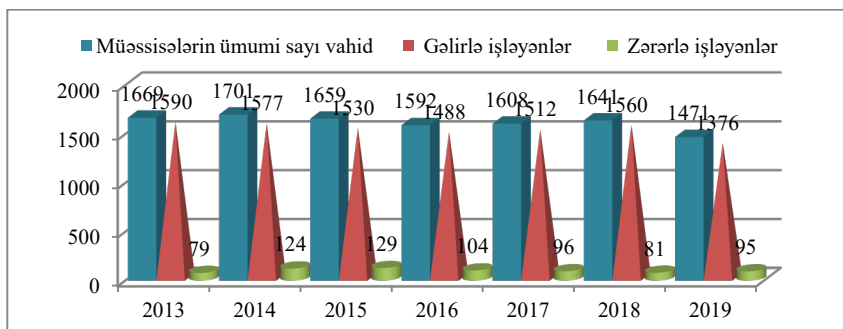

Diagram 3. Gəlirlə və zərərlə fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı müəssisələri

(Mənbə: DSK-nın məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>).

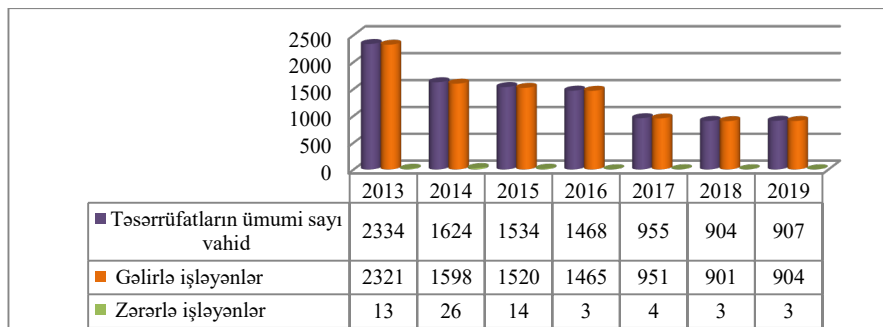

Diagram 4. Gəlirlə və zərərlə fəaliyyət göstərən fərdi sahibkar təsərrüfatları

(Mənbə: DSK-nın məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>).

Kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən maliyyə resursları ilə təmin edilmə və müdafiə baxımından mühüm göstərici kimi bu sahəyə dövlət büdcəsindən ayrılan xərclərin miqdarı isə cədvəl 4-də əks olunmuşdur. Göründüyü kimi, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığa ayrılan xərclərin özündən əvvəlki ilə nisbətən artımının faizlə ifadəsi 2014-cü ildə 104,1%, 2015-ci ildə 116,1%, 2016-cı ildə 101,5%, 2017 - ci ildə isə 136,4 % artım dinamikası nümayiş etdirmişdir, 2018-ci ildə azalma baş vermiş (93,5 %), amma 2019-cu ildə artım 115,7 % təşkil etmişdir (bax: cədvəl 3).

Cədvəl 3. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığa ayrılan xərclərin ÜDM-də və dövlət büdcəsinin xərclərində payı, %

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığa ayrılan xərclər, min manat	483021,5	502644,4	583726,0	592176,1	807969,8	755282,7	874230,4
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığa ayrılan xərclərin artımı, özündən əvvəlki ilə nisbətən faizlə	-	104,1	116,1	101,5	136,4	93,5	115,7
Ümumi daxili məhsul, milyon manat	58182,0	59014,0	54380,0	60425,2	70135,1	80092,0	81681,0
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığa ayrılan xərclərin ümumi daxili məhsula nisbəti, %	0,9	0,9	1,0	1,1	1,3	0,94	1,07
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığa ayrılan xərclərin dövlət büdcəsinin xərclərinə nisbəti, %	2,4	2,5	2,8	3,6	4,9	3,27	3,47

Mənbə: Cədvəl DSK-nın məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmiş və hesablanmışdır- <https://www.stat.gov.az>.

Dissertasiyanın “**Kənd təsərrüfatında maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin və dövlət tənzimlənməsinin əsas prioritetləri**” adlanan üçüncü fəslində aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmiş, kənd təsərrüfatında sığorta sisteminin gücləndirilməsi yolları göstərmiş, kənd təsərrüfatının dövlət müdafiəsi üzrə beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş və bu təcrübədən ölkəmizdə faydalanmaq imkanlarına dair təkliflər irəli sürülmüşdür.

Bazar münasibətləri əsasında kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizmi bazarın tələblərinə əsasən formalaşdırılır. Bu mexanizmin özünə gəldikdə qeyd edək ki, maliyyə mexanizmi maliyyənin planlaşdırılmasını, maliyyə göstəricilərin səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsində istifadə edilən üsul və vasitələri, eyni zamanda bu məqsədlə istifadə edilən metodları özündə birləşdirir.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatının bazar münasibətləri əsasında inkişafı bu sahənin planlaşdırılmasını inkar etmir, əksinə planlaşdırma vasitəsilə sahənin daha da inkişaf etdirilməsi vasitəsilə həmin sahənin inkişafına əngəl yaradan amillərdən və yaxud təhlükələrdən qaçmaq və beləliklə də onun daha yüksək templərlə inkişafına imkan yaratmaq olur. Bu məqsədlə sahənin strateji planlaşdırılmasından istifadə edilir. Bu planlaşdırma uzunmüddətli dövrə hədəflənən məqsədlərə nail olunması üzrə həyata keçirilən planlaşdırmaadır.

Kənd təsərrüfatında maliyyə mexanizmini onun təşkili olmadan təsəvvür etmək çox çətindir. Ona görə də bu mexanizmin tərkib hissələrindən biri də onun təşkilidir. Maliyyənin təşkili dedikdə müəyyən qayda və qanunauyğunluqlar əsasında maliyyə proqramını reallaşdıran insanların və yaxud qrupların birliyi nəzərdə tutulur⁵. Bu qaydalara və prosedurlara idarəetmə orqanlarının formalaşdırılmasını, idarəetmə aparatının strukturunun yaradılmasını, idarəetmə bölmələri arasında qarşılıqlı əlaqələrin müəyyənləşdirilməsini, həmçinin norma və normativlərin işlənib hazırlanmasını və s. aid etmək olar. Məhz sadalananların sayəsində maliyyə mexanizminin təşkili və maliyyə tədbirlərinin həyata keçirilməsi mümkün olur. Maliyyənin regional səviyyədə təşkili də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizdə regionların inkişafına dair işlənib hazırlanmış Dövlət Proqramlarında ayrı-ayrı regionların inkişafı ilə bağlı tədbirlərin icrası, həmin tədbirlərin icrasına cavabdeh olan struktur bölmələr, eyni zamanda tədbirlərin icrasının maliyyə təminatı məsələləri əks etdirilmişdir. Bütün bunların hamısı regionların inkişafı ilə bağlı proqramların icrasının maliyyə aspektinin təşkili məsələlərini əks etdirir və onların icrasına şərait yaradır.

Maliyyə tənzimlənməsi kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsi sisteminin tərkib hissələrindən və yaxud elementlərindən biri kimi çıxış edir. Əlaqədar dövlət strukturları maliyyə tənzimlənməsi vasitəsilə kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfatların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına hesablanmış tədbirlərin işlənib hazırlanması və onların reallaşdırılması vasitəsilə bu sahənin inkişafına lazımı şərait yaradırlar. Bu baxımdan kənd təsərrüfatının

⁵ Ataşov, B.X. Maliyyə bazarları. / B.X. Ataşov – Bakı, “Kooperasiya nəşriyyatı”, 2016. – 456 s.

maliyyə mexanizminin tərkib hissələrindən biri də onun dövlət tənzimlənməsidir. Maliyyə sisteminin tənzimlənməsi vasitəsilə obyektlərə - kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan müəssisə və təsərrüfatlara məqsədəuyğun təsirlər göstərilir və onların maliyyə vəziyyətinin dayanıqlılığını təmin edilir⁶. Kənd təsərrüfatının inkişafında sığorta amilinin rolu böyükdür və ölkəmizdə aqrar sığorta sisteminin inkişaf etdirilməsini həm də bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların sığorta ilə əhatə olunmasının aşağı səviyyəsi şərtləndirir. Belə ki, kənd təsərrüfatı bitkilərinin bir neçə faizi sığortalınır ki, bu da bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrdə müvafiq göstərici ilə müqayisədə dəfələrlə aşağıdır. Bu, eyni zamanda həm də sığortalanan heyvanlara aiddir. İnkişaf etmiş ölkələrin bu sahədəki göstəricilərinə gəldikdə qeyd edək ki, bu göstəricinin səviyyəsi onlarda çox yuxarıdır. Məsələn, ABŞ-da əkin sahələrinin (bu, əksər bitkilərin əkin sahələrinə aiddir) demək olar ki, 80%-dən çoxu sığortalınır⁷. Qonşu Rusiyada bu göstəricinin səviyyəsi – yəni kənd təsərrüfatı əkinlərinin sığortalınması 20% ətrafındadır. Bu ölkədə kənd təsərrüfatı müəssisə və təşkilatlarının isə 3%-i sığortalınmaya məruz qalmışdır və bu məqsədlə dövlət tərəfindən müdafiə xarakterli tədbirlərlə əhatə olunmuşdur⁸. Ümumiyyətlə götürüldükdə isə, kənd təsərrüfatında sığorta probleminin həlli məqsədilə aşağıdakı təkliflərin həyata keçirilməsi məqsədə müvafiqdir: 1) sığorta iştirakçılarının hər birinin maraqlarının qorunmasına imkan verə biləcək mükəmməl hüquqi baza təkmilləşdirilməlidir; 2) kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilmə şəraiti haqqında gerçək statistik bazanın yaradılması sürətləndirilməlidir (torpağın vəziyyəti, iqlim şəraiti, bitkilərin növləri, texnoloji proseslər, məhsuldarlığın səviyyəsi, zərərliklik səviyyəsinə dair retrospektiv informasiyalar və s.); 3) fors-major hallarda dəymiş

⁶ Минаков, И.А., Кувшинов В.А. Государственная поддержка сельского хозяйства региона в условиях реализации стратегии импортозамещения //Агропродовольственная политика России. – 2017. – № 7 (67). – С. 57-63.– s.59.

⁷ Daniel A. Sumner., Davis and Carl Zulauf. Economic & Environmental Effects of Agricultural Insurance Programs./ University of California; Ohio State University July 2012. – 20 p.– s.12.

⁸ Алескерова, Ю.В. Агрострахование как инструмент управления рисками в сельском хозяйстве // Экономика АПК, 2014, №12. –с. 62-69.– s.65.

ziyanın aradan qaldırılması üçün maliyyə fondlarının birləşdirilərək xüsusi fondun yaradılması və yaxud dövlətin təminatı ilə yenidən sığorta əməliyyatları həyata keçirilməlidir; 4) aqrar sığortaya və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının zərərlərinin aradan qaldırılmasına aidiyyəti olan qaydaların və yaxud prosedurların işlənilib hazırlanması və təsdiqi diqqət mərkəzində olmalıdır və 5) sığorta təşkilatlarının nümayəndələrinə, aqrar sığorta sahəsilə əlaqədar dövlət hakimiyyəti orqanlarının işçilərinə kənd təsərrüfatı sığortası üzrə spesifik biliklərin aşılınması mütəmadi olaraq həyata keçirilməlidir. Bu sadalanan təkliflərin praktikada reallaşdırılması Azərbaycanın aqrar sahəsi üzrə mükəmməl sığorta sisteminin formalaşdırılmasına təkan verə bilər.

Bir məsələyə də xüsusi münasibət gərəkdir, belə ki, 2020-ci ildə ölkəmiz üçün tarixi bir zəfərin şahidi olduq və kənd təsərrüfatının inkişafı, gücləndirilməsi baxımından kifayət qədər potensiala malik olan Qarabağ regionu işğaldan azad olundu. İşğal nəticəsində ölkəmizə iri miqyasda ziyan dəymişdir və həmin ərazilərin bərpasına külli məbləğdə maliyyə resursları tələb olunur. Bu ərazilərdə dirçəliş işlərinin sürətləndirilməsi üçün daha işlək və təsirli, həm də əlçatan maliyyə mexanizmləri tələb olunur. Şübhəsiz, ilk növbədə, bundan ötrü dövlət tənzimlənməsi vasitəsi ilə daha tez tətbiq olunması mümkün olan maliyyə mexanizmlərinin və xidmətlərinin dövrüyyəyə buraxılması təmin olunmalıdır. Bununla belə, regionda kənd təsərrüfatının inkişafının intensivləşdirilməsində alternativ maliyyə mənbələrinin müəyyənləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Eyni zamanda, işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası və inkişaf etdirilməsi dövlətimizin iqtisadi siyasətinin 2030-cu ilədək olan sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlərində strateji səviyyədə baxılmışdır və Qarabağ regionunda təmiz ətraf mühitin təmin edilməsi, “yaşıl artım” konsepsiyasının ön plana çəkilməsi, bu ərazidə kənd təsərrüfatının və aqrar sektorun inkişafının dünya təcrübəsinə uyğun olaraq təşkilini şərtləndirir⁹. Yəni, daha çox təbii məhsullara, ərazilərin təbii xüsusiyyətlərinin qorunmasına, məhsuldarlığın artırılmasına, daha səmərəli kənd

⁹ Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir: [Elektron resurs] / <https://president.az/articles/50474>.

təsərrüfatı müəssisələrinin və təsərrüfatlarının yaradılmasına üstünlük veriləcəkdir. Bunlar da öz növbəsində maksimum əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasını və maliyyə xidmətlərinin genişləndirilməsini vacib edir.

Beləliklə, kənd təsərrüfatının müxtəlif mühüm istiqamətləri üzrə və bütövlükdə aqrar sahədə dayanıqlı inkişafa nail olunması üçün həm mikro, həm də makro səviyyədə sistemli tədbirlər həyata keçirilməli və həmin tədbirlər biri-birini tamamlamalıdır. Bu, müəyyən mənada dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi üçün dövlətlə aqrar bazar subyektləri arasında tərəfdaşlığa əsaslanan fəaliyyətləri təcəssüm etdirir və s.

Dissertasiyanın “Nəticə” bölməsində tədqiqatın mahiyyətindən irəli gələn elmi-təcrübi əhəmiyyətə malik təklif və tövsiyələr yer almışdır:

1. Bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatının tamamilə tələb-təklif mexanizminin təsiri altında inkişaf etməsi bu sahədə yetərinə maliyyə resurslarının formalaşdırılmasına imkan vermir. Həyatı əhəmiyyət kəsb edən bir sahə kimi kənd təsərrüfatında maliyyə resurslarının çatışmazlığı geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsi baxımından problemlər yaradır. Ona görə də bu sahənin maliyyə baxımından tənzimlənməsinə və sahəyə göstərilən maliyyə dəstəyinin mexanizminin təkmilləşdirilməsinə ciddi ehtiyac var.

2. Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsi dedikdə bu sahənin inkişafının arzuolunan məcrayə yönəldilməsi baxımından ona məqsəddə uyğun təsirlərin göstərilməsi başa düşülür. Belə təsirlər olmadan kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatın başqa sahələri ilə müqayisədə rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi mümkün olmur. Bu baxımdan kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsi müəyyən mənada zəruri xarakterə malikdir və bazar mexanizmi bu sahənin inkişafına ləngidici təsirlər göstərdikdə tənzimləmə tədbirləri də gücləndirilməlidir.

3. Kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən müdafiə edilməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri bu sahədə fəaliyyət göstərən əmtəə istehsalçıların maliyyə baxımından müdafiəsinin təşkili və bu zaman tətbiq edilən maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsidir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən müdafiə tədbirlərinin də iki istiqamətə ayrılması məqsədmüvafiqdir. Onlardan, birincisi, məhsul istehsal-

çılarının götürdükleri kreditlərə görə ödəyəcəkləri faiz stavkalarının subsidiyalaşdırılmasıdır; ikincisi, istiqamət isə bu sahədə müxtəlif xarakterli risklərdən sığortalanmaq üçün sığorta haqlarının ödənilməsilə bağlı məsrəflərin müəyyən hissəsinin dövlət tərəfindən kompensasiyasıdır.

4. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına onların dolayı şəkildə müdafiə edilməsi tədbirləri də təsir göstərir. Bu tədbirlər sırasına istehsalçıların mütərəqqi maddi-texniki resurslarla təmin edilməsini göstərmək olar. Son illər dünyanın qabaqcıl texniki resursalar istehsal edən şirkətlərinin istehsal etdikləri məhsullarının “Aqrolizing ASC” vasitəsilə ölkəmizə gətirilməsi və istehsalçılara təklif edilməsi istiqamətində böyük işlər görülmüşdür. Lakin hələ də kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının texniki resurslarla təminatı bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrlə müqayisədə aşağı səviyyədə olması özünü göstərir. Bu sahədə problemin həlli ölkəmizdə kiçik təsərrüfatların ehtiyacını ödəyə biləcək texniki resursların istehsalının təşkili ola bilər. Bu problemin həlli onların maliyyə vəziyyətinin dayanıqlılığının təmin edilməsinə imkan verə bilər.

5. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını əlverişli biznes və marketing mühiti şəraitində təsəvvür etmək olar. Belə ki, bəzən müəssisə və təsərrüfatları hansı məhsulların istehsalına daha çox ehtiyac duyulduğu haqqında ətraflı informasiyalara malik olmurlar. Bu da onların istehsal-satış fəaliyyətinə dair qəbul etdikləri qərarların əsaslandırılmamış olmasına gətirib çıxarır. Bunun qarşısının alınması kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarına operativ marketing informasiyalarının çatdırılması sayəsində mümkün ola bilər. Bu sahədə inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübələrinin öyrənilməsi və Azərbaycanda tətbiqi müsbət nəticələr verə bilər.

6. Son illər Azərbaycanın kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən müdafiə edilməsi üzrə tədbirlər daha da gücləndirilmişdir. Bunu kənd təsərrüfatının inkişafına dövlət büdcəsindən ayrılan maliyyə vəsaitlərinin həcmünün getdikcə artımı da təsdiqləyir. Kənd təsərrüfatının inkişafına dövlət tərəfindən ayrılan maliyyə vəsaitlərinin çoxalması fonunda həmin maliyyə vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə edil-

məsinə nail olunması maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi əsasında mümkündür.

7. Bitkiçilik sahəsinin inkişafına yönəldilmiş dövlət müdafiə tədbirləri sırasına bu sahədə istifadə ediləcək yanacaq və motor yağlarının subsidiyalaşdırılmasını, emal müəssisələrinə satılacaq pambığın, tütünün satışı müqabilində istehsalçılara əlavə vəsaitlərin verilməsini, suvarma suyunun güzətlə qiymətlərlə istehsalçılara satılmasını, gübrələrin, pestisidlərin və sənaye üsulu ilə istehsal edilmiş biohumusların dəyərinin 70% faizinin dövlət büdcə vəsaitləri hesabına ödənilməsini və s. aid etmək olar.

8. Heyvandalığın inkişafına yönəldilmiş dövlət müdafiə tədbirləri sırasına ölkəyə idxal edilən cins mal-qaranın 50%-nin dövlət büdcə vəsaitləri hesabına ödənilməsini və onların lizinq yolu ilə istehsalçılara verilməsini, süni mayalanma yolu ilə alınan hər buzova görə yüz manat subsidiya verilməsini, heyvanların və quşların yoluxucu xəstəliklərinin yayılmasının qarşısının alınmasının dövlət büdcə vəsaitləri ilə təmin edilməsini aid etmək olar.

9. Son illər kənd təsərrüfatının inkişafına yönəldilən müdafiə tədbirlərinin həcmi çoxalması bu sahə üzrə həyata keçirilən tədbirlərin spektrini genişləndirsə də, həmin tədbirlərdən bəzilərinin kütləvililiyini təmin etməyə imkan verməmişdir. Bu da həmin tədbirlərin işlək mexanizmlərinin olmaması ilə əlaqədar olmuşdur. Bu tədbirlər sırasına kənd təsərrüfatında istehsalçıların qarşılaşa biləcəkləri müxtəlif xarakterli risklərdən sığortalanmaları aid etmək olar. Belə ki, bu sahədə əmlakın, heyvanların və əkin sahələrinin kütləvi sığortalanmasına hələlik nail olmaq mümkün olmamışdır. Belə şəraitdə kənd təsərrüfatının və bütövlükdə aqrar-sənaye sferasının dayanıqlı inkişafından danışmaq çox çətindir. Ona görə də bu problem işlək maliyyə mexanizmi yaradılması yolu ilə təcili həll edilməlidir.

10. Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizmlərinin hazırkı qlobal təzyiqlərə və transformasiyalara adekvat olaraq tənzimlənməsi, yenilənməsi və yaxud daha dərin olaraq təkmilləşdirilməsi tədbirlərində beynəlxalq səviyyədə olan mütərəqqi təcrübədən istifadə zamanı, ölkəmizdə bu sahənin inkişafının real potensialı və xüsusiyyətləri daha dərinlən öyrənilməli, qiymətləndirilməli və maksimum təsirli tədbirlər görülməlidir.

11. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə xüsusi maliyyə mexanizmlərinin gecikdirilmədən hazırlanması və tətbiqi təmin edilməlidir. Bunun üçün “yaşıl iqtisadiyyat”, “ağıllı kənd” modellərinin tələbləri çərçivəsində Qarabağ regionunda investitiya mühiti yaradılmalı, maliyyə-kredit infrastrukturunu formalaşdırılmalı, müvafiq maliyyə-kredit müəssisələrinin şəbəkəsi yaradılmalı, maliyyə xidmətləri paketinin genişləndirilməsinin stimullaşdırılması üzrə dövlət dəstəyi mexanizmləri tətbiq edilməli və ümümlikdə, vacib maliyyə xidmətlərinin operativlik və əlçatanlıq səviyyəsi təmin olunmalıdır və s.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU AŞAĞIDAKI ELMİ ƏSƏRLƏRDƏ DƏRC EDİLMİŞDİR:

1. Aqrar–sənaye kompleksinin dövlət tənzimlənməsinin prioritet istiqamətləri // “Kooperasiya” jurnalı, Bakı, 2016, № 04(43). - S.58-62.

2. Marketing - kənd təsərrüfatı müəssisə və təsərrüfatlarının maliyyə dayanıqlılığının təminatı vasitəsi kimi / AMEA-nın müxbir üzvü, i.e.d., prof. Akif Musayevin anadan olmasının 70 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 12 oktyabr 2017. - s. 354-355.

3. Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi // “Elmi Əsərlər” jurnalı. Bakı, 2017, № 04, S.75-80.

4. Kənd təsərrüfatının maliyyə tənzimlənməsinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə təsiri / Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və aqrar sahənin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, Kooperasiya Universiteti. 01 iyun 2018-ci il, s.502-506.

5. Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfatların maliyyə mexanizminin təşkili // “Kooperasiya” jurnalı, Bakı, 2018, № 04(51). - S.99-104.

6. Влияние государственного регулирования на устойчивое развитие сельского хозяйства // Международный научный журнал, Москва. 2018. №5-6. - с. 42-50.

7. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının və onun iqtisadi səmərəliliyinin müasir vəziyyəti // “Azərbaycan Aqrar Elmi” jurnalı. Bakı. 2018, №5, s.174-178.

8. Kənd təsərrüfatında risklərin sığortalanması əsas inkişaf amilidir./ Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı il dönümünə həsr olunmuş “Dayanıqlı inkişaf məqsədləri: mövcud vəziyyət və perspektivlər” mövzusunda Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyasında keçirilən beynəlxalq elmi praktik konfransın materialları. Bakı. 26 aprel 2019 - s.110-112.

9. Kənd təsərrüfatının dövlət maliyyə müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi // Maliyyə və uçot” jurnalı, Bakı. 2019, №4. - s. 55-62.

10. Показатели, характеризующие финансовое состояние сельскохозяйственных производителей / Евразийское научное объединение «Наука и современность 2020» 59-ая международная научная конференция. Москва, январь 2020, №1 (59), с. 227-229.

Dissertasiyanın müdafiəsi **“28” iyun** 2021-ci il tarixində saat **11⁰⁰**-da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Atatürk prospekti 450, AZ 2000, Gəncə şəhəri, Azərbaycan

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat **27 may** 2021-ci ildə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 25.05.2021
Kağızın formatı: (60x84) 1/16
Həcm: 40347 işarə
Tiraj: 100 ədəd